

Name :- Ganga Pun Magar

Class :- B. B. S. Second Years

निबन्ध

"सूचना प्रविधिको युगमा डिजिटल साक्षरता"

प्रस्तावना

वर्तमान समयलाई सूचना प्रविधिको युग भनेर चिनिन्छ । विज्ञान र प्रविधिको तीव्र विकासले मानव जीवनलाई पूर्ण रूपमा परिवर्तन गरिसकेको छ । कम्प्युटर, इन्टरनेट, स्मार्टफोन, कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) जस्ता प्रविधिहरूले हाम्रो दैनिक जीवनलाई सजिलो, छिटो र प्रभावकारी बनाएका छन् । आजको मानिस प्रविधिविना एक क्षण पनि चल्न सक्दैन जस्तो अवस्था सिर्जना भएको छ । यस परिवर्तित युगमा डिजिटल साक्षरता अत्यन्त महत्वपूर्ण विषयको रूपमा उभारिएको छ ।

डिजिटल साक्षरता भन्नाले डिजिटल उपकरणहरू, इन्टरनेट तथा प्रविधिको सही, सुरक्षित, जिम्मेवार र प्रभावकारी प्रयोग गर्ने क्षमता बुझिन्छ । यो केवल उपकरण चलाउने जड्ने स्क्रिप मात्र नभई, सूचनाको विश्लेषण गर्ने, त्यसको सत्यता जाँच्ने, सुरक्षित तरिकाले प्रयोग गर्ने र नयाँ सिर्जना गर्ने सक्ने क्षमतसँग सम्बन्धित छ ।

डिजिटल साक्षरताको अवधारणा

डिजिटल साक्षरता बहुआयामिक अवधारणा हो । यसमा निम्न पक्षहरू समावेश हुन्छन् ।

i) प्राविधिक स्क्रिप

कम्प्युटर, मोबाइल, इन्टरनेट चलाउने क्षमता

ii) सूचना साक्षरता

सही र गलत जानकारी छुट्याउने क्षमता

iii) साइबर सुरक्षा ज्ञान

अनलाइन जोखिमबाट जोगिने क्षमता

iv) सञ्चार सीप

डिजिटल माध्यमबाट प्रभावकारी संवाद गर्ने क्षमता

v) सृजनात्मकता

डिजिटल सामग्री (भिडियो, छल्ला, स्वर) निर्माण गर्ने क्षमता

यसरी डिजिटल साक्षरता व्यक्ति र समाजलाई आधुनिक युगसँग अनुकूल हुन मद्दत गर्ने महत्वपूर्ण साधन हो।

डिजिटल साक्षरताको आवश्यकता

आजको विश्वमा डिजिटल साक्षरता किन आवश्यक छ भन्ने प्रश्न अत्यन्त सान्दर्भिक छ।

पहिलो, शिक्षा क्षेत्रमा यसको भूमिका अत्यन्त महत्वपूर्ण छ। अनलाइन कक्षा, ई-लर्निङ प्लेटफर्म, डिजिटल पुस्तकालय आदिले नयाँ दिशत दिइरहेका छन्।

दोस्रो, रोजगारीका अवसरहरू डिजिटल सीपसँग जोडिएका छन्। डिजिटल आजकालका धेरै कामहरू कम्प्युटर र इन्टरनेटमा आधारित छन्। डिजिटल ज्ञान नभएर राम्रो रोजगारी पाउन कठिन हुन्छ।

तेस्रो, दैनिक जीवनमा पनि डिजिटल साक्षरता आवश्यक छ। बैंकिङ सेवा, बिल तिर्ने, अनलाइन किनमेल गर्ने, टिकट बुक गर्ने जस्ता कामहरू डिजिटल माध्यमबाट गरिन्छन्।

यसका साथै, सचना आदान-प्रदान हियो र सहज बनाउन पनि डिजिटल साक्षरता अनिवार्य छ।

डिजिटल साक्षरताको फाइदाहरू

डिजिटल साक्षरताको विभिन्न क्षेत्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्छ ।

i) शिक्षा क्षेत्रमा सुधार

विद्यार्थीहरूले अनलाइन स्रोतबाट थप ज्ञान प्राप्त गर्न सक्छन् । भिडियो, अडियो, इन्टरएक्टिभ सामग्रीले सिर्काईलाई रोचक बनाउँछ ।

ii) आर्थिक विकास

डिजिटल रूप भएका व्यक्तिहरूले नयाँ व्यवसाय सुरू गर्न सक्छन् । अनलाइन व्यापारले बजार विस्तार गर्न मद्दत गर्छ ।

iii) सञ्चारमा सहजता

सामाजिक सञ्जाल, ईमेल, भिडियो कल जस्ता माध्यमले विश्वभरका मानिसहरूसँग सजिलै सम्पर्क गर्न सकिन्छ ।

iv) समय र खर्च बचत

अनलाइन सेवाले समय र खर्च दुवै बचत गर्छ । घरमै बसेर धेरै काम गर्न सकिन्छ ।

v) पारदर्शिता र सुशासन

सरकारी सेवाहरू डिजिटल हुँदा भ्रष्टाचार घट्छ र पारदर्शिता बढ्छ ।

डिजिटल साक्षरताका चुनौतिहरू

डिजिटल साक्षरताका विकासमा केही चुनौतिहरू पनि छन्।

i) पहुँचको अभाव

ग्रामीण क्षेत्रहरूमा इन्टरनेट र उपकरणको कमी छ।

ii) शिक्षा र तालिमको कमी

सबै मानिसले डिजिटल शिक्षा पाएका छैनन्।

iii) साइबर अपराध

ह्याकिङ, डाटा चोरी, ^{अनलान} ठगी जस्ता समस्या बढ्दै गइरहेका छन्।

iv) गलत सूचना

सामाजिक सञ्जालमा फैलिने गलत जानकारीले समाजमा भ्रम सिर्जना गर्छ।

v) डिजिटल विभाजन

धनी र गरिबीबीच डिजिटल पहुँचको असमानता छ।

डिजिटल साक्षरता र जिम्मेवार नागरिकता

डिजिटल साक्षरता केवल सीप मात्र होइन, जिम्मेवारी पनि हो।

डिजिटल साक्षरताका चुनौतिका समाधानका उपायहरू

i) शिक्षा र प्रशिक्षण

विद्यालय तथा कलेजमा डिजिटल साक्षरताको शिक्षा अनिवार्य गर्नुपर्छ ।

ii) स्चेतना कार्यक्रम

साइबर सुरक्षा र जिम्मेवार प्रयोगावारे जनचेतना फैलाउन आवश्यक छ ।

iii) समान पहुँच

सरकारले ग्रामीण क्षेत्रमा पनि इन्टरनेट र प्रविधि को पहुँच विस्तार गर्नुपर्छ ।

iv) अभिभावकको भूमिका

बालबालिकालाई सही मर्ण दर्शन दिन अभिभावकको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ ।

डिजिटल साक्षरताका उदाहरणहरू

डिजिटल साक्षरताको महत्व बुझाउन विभिन्न उदाहरणहरू दिन सकिन्छ ।

i) कोभिड - १९ महामारीको समयमा अनलाइन कक्षाहरू सञ्चालन हुनु,

ii) डिजिटल बैंकिङ सेवा प्रयोग,

iii) अनलाइन किनमेल (e-commerce) को वृद्धि,

iv) सह सरकारी सेवाहरू अनलाइन हुनु,

v) Youtube वा अन्य प्लेटफर्मबाट नयाँ सौप सिक्नु,

यो सबै उदाहरणले डिजिटल साक्षरताको आवश्यकता स्पष्ट पार्दछ ।

त्यस्तै, विश्वभर इन्टरनेट प्रयोगकर्ताको संख्या निरन्तर बढ्दै गएको तथ्यले पनि डिजिटल साक्षरताको महत्व देखाउँदछ ।

vi) Google मा खोजी गरेर आवश्यक जानकारी प्राप्त गर्नु,

vii) Facebook, Instagram, Tiktok जस्ता सामाजिक सञ्जाल प्रयोग गर्नु,

viii) WhatsApp, Messenger मार्फत सम्देश पठाउनु वा भिडियो कल गर्नु,

ix) Dazaz जस्ता साइबर अनलाइन किनमेल गर्नु,

x) अनलाइन समाचार वेबसाइट (जस्तै: Kantipur, Online Khabar) पढ्नु,

xi) ईमेल (Email) पठाउनु र प्राप्त गर्नु,

xii) Word, Excel, Powerpoint जस्ता सफ्टवेयर प्रयोग गर्नु,

xiii) बलियो पासवर्ड राख्नु र OTP जोड्नु राख्नु (साइबर सुरक्षा),

xiv) अनलाइन फारम भर्नु (जस्तै परीक्षा वा सरकारी सेवा)।

यो सबै उदाहरणले डिजिटल साक्षरताको आवश्यकता स्पष्ट पार्दछ ।

त्यस्तै, विश्वभर इन्टरनेट प्रयोगकर्ताको संख्या निरन्तर बढ्दै गएको तथ्यले पनि डिजिटल साक्षरताको महत्व देखाउँदछ ।

डिजिटल साक्षरता र जिम्मेवार नागरिकता

डिजिटल साक्षरता केवल सीप मात्र होइन, जिम्मेवारी पनि हो। डिजिटल साक्षरता र जिम्मेवार नागरिकता आजको सुचना प्रविधिको युगमा अत्यन्त महत्वपूर्ण विषय हुन्। यी दुई अवधारणाले व्यक्तिलाई प्रविधिको सही प्रयोग गर्ने र समाजप्रति जिम्मेवार बन्न सहयोग गर्दछन्।

जिम्मेवार नागरिकता भन्नाले समाजका नियम, मूल्य र कानूनलाई पालना गर्दै आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्ने व्यवहार हो, विशेषगरी डिजिटल संसारमा।

जिम्मेवार नागरिकताको मुख्य पक्षहरू

i) नियमको पालना

कानून र इन्टरनेटका नियम मान्नु,

ii) अरुको सम्मान

अरुको चिन्ता, विचार, गोपनीयता र अधिकारको सम्मान गर्नु,

iii) सकारात्मक व्यवहार

अनलाइनमा राम्रो भाषा र व्यवहार देखाउनु

iv) जिम्मेवारी वहन

गलत सुचना नफैलाउनु, साइबर अपराध नगर्नु

उदाहरण

i) फेक न्युज शेयर नगर्नु,

ii) साइबर बुलिङ नगर्नु,

iii) अरुको फोटो अनुमति बिना पोस्ट नगर्नु,

डिजिटल नागरिकले अनलाइनमा सभ्य व्यवहार गर्नुपर्छ । यसको गोपनीयता सम्मान गर्नुपर्छ । गलत सूचना फैलाउनु हुँदैन ।

यसका साथै, आफ्नो व्यक्तिगत डाटा सुरक्षित राख्नु, बलियो पासवर्ड प्रयोग गर्नु, अनजान लिंक नक्खेल्नु जस्ता सावधानी अपनाउनुपर्छ ।

नेपालमा डिजिटल साक्षरता

नेपालमा डिजिटल प्रविधिको प्रयोग बढ्दै गएको छ । मोबाइल इन्टरनेट, डिजिटल बैंकिङ, अनलाइन शिक्षा जस्ता सेवाहरू विस्तार भइरहेको छन ।

सरकारले "डिजिटल नेपाल" जस्ता कार्यक्रममार्फत प्रविधिको विकासमा जोड दिएको छ ।

तर, अझै पनि ग्रामीण क्षेत्रमा डिजिटल साक्षरता कम छ । त्यसैले सरकारले सबै क्षेत्रमा डिजिटल शिक्षा पुर्‍याउन विशेष योजना बनाउन आवश्यक छ ।

नेपालमा डिजिटल साक्षरता हालको समयमा विकासको प्रारम्भिक-मध्यम स्तर स्तरमा छ । यसको अवस्था सुधार्नका लागि विभिन्न पक्षहरूमा हेर्न सकिन्छ ।

१) डिजिटल पहुँच र प्रविधि

१) शहर - ग्रामीण भिन्नता:

काठमाडौँ, पोखरा, धरान जस्ता शहरहरूमा इन्टरनेट र डिजिटल उपकरणको पहुँच पर्याप्त छ, तर गाउँ र दुर्गम क्षेत्रहरूमा मोबाइल नेटवर्क र कम्प्युटरको पहुँच अझै सीमित छ ।

ii) मोबाइल प्रविधि

स्मार्टफोनको पहुँच धेरैजसो घरमा पुगेको छ जसले सामाजिक सञ्जाल, अनलाइन शिक्षा, र बैकिङ सेवा प्रयोग गर्ने सहज बनाएको छ ।

iii) विद्युत र इन्टरनेट समस्या

ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालय र घरमा स्थिर विद्युत र इन्टरनेट नभएकोले डिजिटल साक्षरता अभ्यास गर्ने कठिनाई छ ।

2) शिक्षा र तालिम

i) विद्यालय - कलेज स्तर

धेरै सरकारी र निजी विद्यालयमा ICT (सूचना प्रविधि) विषय पढाइमा समावेश गरिएको छ ।

ii) तालिम कार्यक्रम

केही NGO र सरकारी संस्था डिजिटल तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छन् । यसको पहुँच अझै सीमित छ ।

iii) विद्यार्थी क्षमता

अधिकांश विद्यार्थी आधारभूत कंप्युटर सञ्चालन जान्दछन्, तर डिजिटल सुरक्षा, डेटा व्यवस्थापन, वा डिजिटल स्रोतको मूल्यांकन जस्ता

उच्च स्तरका सीप कम विकसित छन् ।

३) डिजिटल प्रयोग र व्यवहार

i) सामाजिक सञ्जाल र सञ्चार

युवा वर्ग फेसबुक, Tiktok, Messenger, WhatsApp जस्ता छ फ्लेटफर्म प्रयोगमा सक्रिय छ ।

ii) सरकारी सेवा

नागरिक सेवा अनलाइन (जस्तै नागरिक दता, फारम भर्ने) उपलब्ध भए पनि धेरै नागरिकले अझै प्रयोग गर्न सकिन्छन् ।

४) चुनौतीहरू

i) प्रविधि र उपकरणको अभाव,

ii) अनलाइन सुरक्षा र साइबर क्राइम सम्बन्धी जानकारी कमी,

iii) शिक्षक र नागरिकमा पर्याप्त तालिम नहुनु,

iv) शहरी-ग्रामीण बीच ठूलो डिजिटल अन्तर,

नेपालमा डिजिटल साक्षरता बढ्दै गएको भए पनि असमानता र चुनौतीहरू बाँकी छन् ।

शहर र ग्रामीण क्षेत्रमा पहुँचको भिन्नता, प्रशिक्षण र उपकरणको अभाव र डिजिटल सुरक्षामा जागरूकता

कम हुनु मुख्य बाधा हुन ।

तर यही सरकार, विद्यालय, NGO र समाज मिलेर तालिम, उपकरणको अभाव र इन्टरनेट पहुँच विस्तारमा ध्यान दिइ, नेपालले धोशो समयमा डिजिटल साक्षरतामा अलेखनीय प्रगति गर्न सक्छ।

भविष्यको सम्भावना

आगामी दिनहरूमा डिजिटल प्रविधि अझ अग्नत हुनेछ । कृत्रिम बुद्धिमान, रोबोटिक्स, बिग डाटा, क्लाउड कम्प्युटिङ, जस्ता प्रविधिहरूले जीवनलाई अझ परिवर्तन गराउछन् । यस अवस्थामा डिजिटल साक्षरता भन्नु महत्वपूर्ण हुनेछ । भविष्यको नागरिकहरूलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन डिजिटल शिक्षा अनिवार्य हुनेछ ।

डिजिटल साक्षरताको सम्भावना निकै अझ उज्ज्वल देखिन्छ, किन भने सोसार अझ गतिमा प्रविधिमा निर्भर हुँदै गएको छ । यसको भविष्यलाई विभिन्न दृष्टिले विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

i) शिक्षा र सीप विकासमा सुधार

भविष्यमा डिजिटल साक्षरता प्राथमिक शिक्षा स्तरबाटै अनिवार्य बन्ने सम्भावना छ । विद्यार्थीहरूले कम्प्युटर, इन्टरनेट, कोडिङ र डेटा विश्लेषण जस्ता सीपहरू सिक्नेछन् ।

ii) रोजगार र पेशागत अवसर

डिजिटल साक्षरताले भविष्यमा रोजगारीको अवसर बढाउनेछ । कम्प्युटर सीप, अनलाइन मार्केट

टिड, डिजिटल डिजाइन र सफ्टवेयर विकास-
जस्ता क्षेत्रमा टुक्का जनशक्ति आवश्यक पर्छ ।

iii) सामाजिक सहभागिता र नागरिकता

डिजिटल साक्षर नागरिकहरूले सामाजिक स-
ञ्जाल, अनलाइन मतदान र डिजिटल अभि-
यानहरूमा सक्रिय भाग लिने सक्नेछन् ।
त्यसले जिम्मेवार नागरिकता र लोकतान्त्रिक
प्रक्रियामा सुधार ल्याउँछ ।

iv) स्वचालन र कृत्रिम बुद्धिमत्तासँग सहकार्य

भविष्यमा AI (कृत्रिम बुद्धिमत्ता) र रोबोटिक्स
सँग काम गर्ने डिजिटल साक्षरताले सहज बना-
उनेछ ।

मानिसहरूले यी प्रविधिहरूको प्रभावकारी प्रयो-
ग गरेर उत्पादनशिलता र जीवन स्तर सुधार
गर्न सक्नेछन् ।

v) सुरक्षा र गोपनीयता

डिजिटल साक्षरता लैसैसँगै साइबर सुरक्षा र
व्यक्तिगत डाटाको संरक्षणमा पनि मानिसहरू
सजग हुनेछन् । भविष्यमा साइबर अपराध
र डाटा दुरुपयोग कम गर्ने मद्दत पुग्नेछ
।

ii) समान पहुँच र समावेशिता

डिजिटल प्रविधिमा पहुँच मपाउने वर्गहरूलाई पनि शिक्षा र तालिमद्वारा समावेश गर्ने प्रयास बढेनेछ । यसले समाजमा डिजिटल विभेद भाजन कम गर्नेछ ।

संक्षेपमा भन्नपर्दा, डिजिटल साक्षरता अविच्छेद्य रूपमा केवल प्रविधिको प्रयोग मात्र होइन, तर जीवनका सबै क्षेत्र - शिक्षा, रोजगार, नागरिकता र सामाजिक विकासमा आधारभूत आवश्यकता बनेछ ।

निष्कर्ष :

अन्ततः, डिजिटल साक्षरता आजको युगको आधारभूत आवश्यकता हो । यसले व्यक्तिको ज्ञान, सीप र आत्मनिर्भरता बढाउँछ । साथै, समाज र राष्ट्रको विकासमा पनि महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ ।

डिजिटल साक्षर नागरिकहरूले मात्र प्रविधिको सही उपयोग गर्न सक्छन् र यसबाट अधिकतम लाभ लिन सक्छन् । यसैले, विद्यालयदेखि विश्वविद्यालयसम्म डिजिटल शिक्षा अनिवार्य गर्नुपर्छ । ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरूलाई पनि डिजिटल तालिम दिनुपर्छ ।

सरकार, शैक्षिक संस्था र समाज सबैले मिलेर डिजिटल साक्षरता प्रवर्द्धन गर्न सकेमा मात्र हामी आधुनिक, शक्तिशाली र समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्न सफल हुनेछौं ।